

I

TARİHTE MÜSLÜMANLAR

OTTO

TARİHTE
MÜSLÜMANLAR

I

OTTO

Tarihte Müslümanlar
Proje Yürütücüsü ve Genel Koordinatör
Prof. Dr. İrfan AYCAN

Editörler

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR (7-10. yy.)
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (18-21. yy.)
Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ (11-13. yy.)
Prof. Dr. Eyüp BAŞ (14-17. yy.)
Prof. Dr. Fatih ERKOÇOĞLU (14-17. yy.)
Doç. Dr. Nurullah YAZAR (11-13. yy.)
Doç. Dr. Mustafa Necati BARIŞ (7-10. yy.)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif FİDAN (18-21. yy.)

Sertifika No: 44396
ISBN 978-625-7236-28-7 (Tk)
978-625-7236-29-4 (1.c)

Baskı: Ayrıntı Basımevi Ankara - Sertifika No: 13987

İletişim Adresleri
Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4
06690 Çankaya Ankara
tel.-faks: 0312. 439 01 69
www.ottoyayin.com
otto@ottoyayin.com
facebook.com/otto.yayinlari
twitter.com/ottoyayin

Onun, *Kitâbü'l-Ferâiz*, *Musannef* ve *el-Firdevs* adlı eserleri olduğu belirtilirse de bunlar günümüze ulaşmamıştır. Fikhi görüşlerine Abdürrezzâk es-San'ânî'nin *el-Musannef*'i ile fukaha ihtilaflarını konu alan eserlerde yer verilmiştir. Öğrencisi Ebû Yusuf diğer hocası Ebû Hanîfe ile ihtilaf ettikleri konulara dair *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ* adlı bir eser yazmıştır. Bu eser İmam Şâfiî'nin *Kitâbü'l-Ümm*'ünde (*İhtilâfü'l-İrâkuyyîn* ismiyle) ve Serahsî'nin *el-Mebsût*'unda da yer almaktadır. *Te'sîsü'n-Nezâir* adlı eserde Hanefî mezhebi imamlarıyla ayrı düştüğü beş fikhi kaide örnekleriyle zikredilmiştir. Modern dönemde bu kaynaklardaki görüşleri derlenmek suretiyle fikhi görüşleri hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aslan, A., *İbn Ebî Leylâ: Hayatı ve Fikhî Görüşleri*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).
- Çevik, R., *İbn Ebî Leylâ: Hayatı, Eserleri ve İslâm Hukukundaki Yeri*, (Selçuk Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2004).
- Ertan, E., *Ebû Hanîfe ile İbn Ebî Leylâ'nın İhtilaflarının Değerlendirilmesi*, (Necmettin Erbakan Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, 2016).
- Ertan, E., "İbn Ebî Leylâ'nın Fıkıh Usûlü ve Hanefî Mezhebine Etkileri", *İslâm Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2017, sayı: 3, s. 64-81.
- İbn Sa'd, *Tabakât*, Beyrut 1388/1968, VI, 358, 379.
- İclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdullah, *Ma'rifetü's-Sikât* (nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî), Mektebetü'd-Dâr, Medine 1405/1985, II, 33, 243-245.
- Köse, S., "İbn Ebî Leylâ", İstanbul 1999, *DİA*, XIX, 436-437.
- en-Nâcî Lemîn, *el-İmâm Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ ve Usûluhû min Hilâli Arâihî'l-Fikhiyye*, Dârü'l-Kelime, Mansûre 1432/2011.
- Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut ty., II, 407; III, 129-149.
- Zehebî, *A'lâmü'n-Nübelâ*, Beyrut 1401-05/1981-85, VI, 310-316.

2.3.2.5. EBÛ HANİFE (Ö. 150/767)

Şükrü Özen

İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe Numan b. Sabit b. Zûta el-Kûfî, Irak'ın iki önemli ilim merkezinden biri olan Kûfe'de 80 (699) yılında dünyaya gelmiştir. Ailesinin kökeni konusundaki farklı rivayetler içinde Fars ya da Türk kökenli olduğu iddiaları öne çıkmaktadır.

Ünlü hadisçi Şa'bî (ö. 104/722) tarafından kabiliyeti keşfedilerek ilme yönlendirilmiştir. İslami ilimlerin bağımsız disiplinler hâline gelme yolunda henüz başlangıç aşamasında bulunduğu bir zaman diliminde öğrenim gören Ebû Hanîfe, zamanındaki her türlü ilmî birikime ilgi duymuştur. Kur'an'ı hıfzetmiş ve kıraat ilmini yedi imamdan biri olan Asım'dan öğrenmiştir. Önceleri kelami tartışmalara daha çok ilgi duymuş ve muhtelif fırkalara ev sahipliği yapan Basra'ya birçok seyahat gerçekleştirmiştir. 720 yılından itibaren döneminde Kûfe re'y ekolünün üstadı kabul edilen Hammâd b. Ebû Süleyman'ın (ö. 120/738) derslerine katılmış ve onun ölümüne kadar halkasında öğrenimini sürdürmüştür. Gerek memleketinde bulunan ve gerekse sık sık çıktığı hac yolculukları sırasında karşılaştığı yüzlerce ilim adamıyla bilgi alışverişinde bulunmuştur. Zaman bakımından sahabe neslinin son mensuplarına ulaşmış ve muhtemelen birkaçını da görmüş olmakla birlikte onlardan doğrudan istifade ettiği söylenemez. Hocasının vefatından sonra Kûfe Ulu Camii'ndeki ilim halkasının başına geçirilmiş ve İslam dünyasının her tarafından gelen öğrencilerle âdeta bir fıkıh akademisi oluşturmuştur.

Kûfe'nin farklı siyasi gruplar tarafından birkaç kez el değiştirmesine, Emevî Devleti'nin yıkılıp Abbâsî Devleti'nin kurulmasına şahit olan Ebû Hanîfe her iki idareye de mesafeli durmaya çalışmış, zaman zaman onları eleştirmiş, görev tekliflerini reddetmiş; buna karşın Ehl-i Beyt'e karşı kalbî yakınlık duyması sebebiyle Zeyd b. Ali (ö. 122/740) ayaklanması ile Abdullah b. Hasan'ın oğulları Muhammed en-Nefsüzzekiyye ve İbrahim'in 145 (762) yılındaki ayaklanmalarına maddi ve manevi destek vermiştir. Abbâsî halifesi Mansur yeni baştan kurduğu ve hilafet merkezi yaptığı Bağdat şehrine kadı atamak için davet ettiğinde teklifi reddetmesi üzerine cezalandırılıp hapsedildikten sonra Şaban 150'de (Eylül 767) vefat etmiştir. Günümüzde kendisine nispetle Âzamiye diye anılan Bağdat'ın doğu yakasındaki mahal-lede Hayzürân Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Ebû Hanîfe Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mesud ve Abdullah b. Abbas gibi İslam tarihinde ilimleriyle temayüz etmiş bulunan ünlü sahabilerin öğrencileri ve yakınları ile birebir ilişki kurmuş, döneminin ilmî ve siyasi en önemli figürleri ile çok geniş bir bilgi ve iletişim ağı oluşturmuş ve böylece Hz. Peygamber'den beri İslam toplumunda oluşup yerleşmiş ilmî ve fikrî birikimi farklı kanallardan alıp özümsemiştir. Hocaları ve öğrencilerinin sayıca çokluğu onun bilgi söz konusu olduğunda öğrenme ve paylaşma noktasında oldukça açık ve cömert olduğunu göstermektedir.

Çalışmalarını İslam'ın toplum düzenini anlayıp ortaya koyma üzerinde yoğunlaştıran Ebû Hanîfe tasarladığı bu sisteme fıkıh adını vererek onu "ki-

şinin hak ve sorumluluklarını bilmesi” olarak tanımlamış; hem İslam toplum düzeninin kurucu elemanlarını (akaid) hem de düzeni sağlayıcı ilkeleri (özel anlamda fıkıh) bu kapsamda değerlendirmiş, birinci kısma önemine binaen *el-Fıkhü'l-Ekber (Büyük Fıkıh)* adını vermiştir. Hz. Peygamber’den sonraki nesillere intikal eden ve çoğunlukça benimsenen ortak inanç esaslarını savunmuş, dönemindeki farklı kelami grupların liderleriyle münazaralar yapmış, İslam’a yabancı inanç ve felsefi anlayışların etkilerine karşı koymak amacıyla İslam’ın temel inanç esaslarını belirleme noktasında önemli çalışmalar yürütmüş, *el-Fıkhü'l-Ekber, el-Âlim ve'l-Müteallim* ve *el-Vasiyye* gibi akaid risalelerinde açıklanan bu alandaki görüşleri, zamanla daha belirgin hâle gelecek olan Ehl-i Sünnet akidesinin şekillenmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Ebû Hanîfe’nin İslami ilimlere en büyük katkısı şüphesiz amelî fıkıh alanında olmuştur. Bu alanda o, esas itibarıyla Kûfe re’y ekolünün temel görüş ve yaklaşımlarını benimsemiştir. Fakat onun içinde neşvünema bulduğu bu ekole bağlılığı vurgulanırken fıkıh ilmine katkıları, çığır açan düşünceleri ve faaliyetleri hatırdan çıkarılmamalıdır. Öncelikle Ebû Hanîfe, metodolojik düşüncenin gelişiminin öncülerinden biridir. Bu metodoloji başta usul-i fıkıh ilmi olmak üzere genel ilmi metodoloji, eğitim-öğretim yöntemleri ve görgü kurallarını da kapsamaktadır.

Ebû Hanîfe, dinî hükümleri belirlemede Kur’an ve sünneti, usulünün merkezine yerleştirmekle birlikte re’y, kıyas ve istihsan metotlarını da kullanmıştır. O, sahabe döneminden beri tartışılmalı geniş kapsamlı re’y kavramının sınırlarını belirleyip keyfilik ve muğlaklıktan kurtarmak suretiyle onu *kıyas* adı altında yeni bir kavramsal çerçeveye oturtmayı tercih etmiş ve böylece din konusunda ortaya atılan görüşlerin daha ölçülebilir, daha objektif bir biçim kazanmasına katkı sağlamıştır. Literatürde sonradan yaygınlık kazandığı anlamdan (fikhi kıyas) farklı bir anlam taşıyan bu kıyas kavramı esas itibarıyla şeriatın kaideler ve hükümlerden kurulu bir sistem olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Sistemin örgüsünü kavramak için öncelikle Kur’an-ı Kerim ve mütevatir/meşhur sünnete dayalı olarak Müslümanların nesilden nesle aktardığı bilgi formları çerçevesinde dinin yapı taşları tek tek belirlenmiştir. Dilin en açık ve kesin ifadeleri dikkate alınarak Kur’an ve sünnetin en genel anlamlarından üretilmiş, İslam toplumunun İslam’dan anladığı özü temsil eden ve dinin yapısını oluşturan *kıyâs* adı verilen bu öğeler esas olacaktır. Artık bundan böyle haber-i vâhid olan hadisler vasıtasıyla dine eklenecek bilgi ve hükümler, din adına yapılacak ictehadlar bu öğelere aykırı olamayacaktır. Bu kıyasın terki ancak daha güçlü bir kurala aykırı-

rılık durumunda mümkündür ve buna da *istihsan* denilmiştir. Fakat bu yeni yöntem kısa sürede kendisine karşı özellikle hadisçiler tarafından düşmanlık derecesine vardırılan şiddetli muhalefetin ana sebebini teşkil etmiştir.

Ebû Hanîfe ile onun önderlik ettiği seçkin öğrencilerden oluşan bir ilmî araştırma, inceleme ve tartışma grubu ilmî çalışmalarını Müslümanların günlük hayatta karşılaştıkları veya karşılaşma ihtimali bulunan problemlerin çözümüne teksif etmişlerdir. Bir taraftan fıkıhın ele alması gereken konular belirlenmiş, bunlar diyalektik yöntemle bir ilmî heyet tarafından tartışılmış, ardından görüş ve icthadlar kayda geçirilmiştir. Bu kayıtların yer aldığı defterlere *divan* ve *usûl* denmiştir. Bu bakımdan *divan* kelimesinden türetilen *tedvîn* (divana kaydetme, yazma) kelimesi kullanılarak Ebû Hanîfe'nin, fıkıhı ilk tedvin eden fakih olduğu ifade edilmektedir. Hadislerin yazılmasının cevazına ilişkin tartışmaların henüz sıcaklığını koruduğu bir dönemde kişilerin kendi icthadlarını yazmaları, İslam tarihinde büyük bir dönüşümün habercisi olmuştur. Ebû Yusuf, Muhammed eş-Şeybânî gibi öğrencileri tarafından yazılan, bu kayıtlardaki muhtevayı yansıtan kitaplar kısa sürede fıkıh öğretiminin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Fıkıhın bu ilk çağında yine onun ilim halkasında meseleleri ifade etmek üzere özel kavramlar ve terimler üretilmiştir. Ancak kişisel görüşlerin mutlaklaştırılmamasına önem verilmiş, bunlara nass gücü vermenin doğru olmayacağı ifade edilmiştir. Araştırmaların bir sonuç vermemesi hâlinde çekimserlik (*tevakkuf*) gösterilmiş ve yanlış olduğu anlaşılan önceki icthadlardan rahatlıkla vazgeçilmiştir.

Sözü edilen ilkeler ve çalışma yöntemleri çerçevesinde Ebû Hanîfe'nin riyasetinde oluşturulan ilmî yapı ve bu yapının ortaya çıkardığı yetişmiş kadro İslam tarihini derinden etkilemiştir. Nadr b. Şümeyl'in (ö. 204/820), "İnsanlar uykudaydı, onları Ebû Hanîfe uyandırdı." demesi; İmam Şâfiî'nin, "İnsanlar fıkıhta Ebû Hanîfe'nin iyalidir." ve "Onun kitaplarını incelemeyen kişi fıkıhta derinleşemez." mealindeki sözleri bu katkı ve başarının bir ifadesidir. Uygulayıcılar için hazır hâle getirilmiş hukuk kuralları hukuk öğrencileri ve uygulayıcılarının yetişmelerinde büyük kolaylık sağlamış ve onun öğretileri bilhassa doğu İslam toplumu üzerinde etkin hâle gelmiştir. Böylece Irak re'y ekolünün birikimi üzerine arkadaşları ve öğrencilerinin de katkılarıyla kurulan fıkıh mezhebi bu yapı içindeki etkin konumu sebebiyle "Ebû Hanîfe'nin Mezhebi/Hanefî Mezhebi" olarak adlandırılmış ve günümüze kadar İslam coğrafyasının büyük kesiminde etkinliğini sürdürerek hayatta kalmayı başarmıştır.

Ebû Hanîfe, görüşleri ilk zamanlardan beri en çok incelenen müctehidlerin başında gelmektedir. Onun rivayet ettiği hadisler Ebû Yusuf ve Muhammed

eş-Şeybânî'nin aynı adlı *Kitâbü'l-Âsâr*'ları ile yirmiyi aşkın şahıs tarafından derlenen *Müsned*'lerde ve çeşitli hadis koleksiyonlarında bulunmaktadır. Fıkhi görüşleri ise yine adı geçen öğrencileri yanında daha başka öğrencileri ve öğrencilerinin öğrencileri tarafından yazılan fıkıh kitaplarında, fukaha ihtilaflarını konu alan eserlerde, bazı tefsir ve hadis kaynaklarında günümüze ulaşmıştır. Ayrıca iman-amel ilişkisine dair dostu Osman el-Bettî'ye, muhakeme usulüne dair öğrencisi Merv Kadısı Nuh b. Ebû Meryem'e yazdığı mektupları da günümüze intikal etmiştir. Biyografisi ise gerek klasik gerekse modern dönemde yazılan çok sayıda eserde müstakil veya kısmi olarak ele alınmıştır.

Ebû Hanîfe hafif esmer tenli, orta boylu ve zayıf bir vücut yapısına sahip biridir. Ticaretle uğraşan varlıklı bir ailenin mensubu olarak geçimini ortağı ile kumaş ticareti yaparak sağlamıştır. İbadete düşkün, mütevazı, cesur, yardımsever, cömert, kazancına haram karıştırmamaya özen gösteren, komşularıyla iyi ilişkileri olan, giyim kuşamına dikkat eden birdir. Öğrencilerine yakın ilgi göstermiş ve problemleriyle yakından ilgilenmiştir.

KAYNAKÇA

- Bezzâzî, Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed el-Kerderî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe* (Mekkî'nin aynı adlı eseriyle birlikte), Beyrut 1981.
- Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*, Haydarabad 1976.
- Ebü'l-Müeyyed Muvaffak b. Ahmed el-Hârizmî el-Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1401/1981.
- Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Kahire 1349/1931.
- Özen, Ş., "Ebû Hanîfe ve İslâmî İlim Geleneği", *Devirleri Aydınlatan Meş'ale İmâm-ı A'zam Ulusal Sempozyum Tebliğler Kitabı*, haz. Ahmet Kartal - Hilmi Özden, Eskişehir 2015.
- Uzunpostalcı, M. ve dğr., "Ebû Hanîfe", *DİA*, İstanbul 1994, X, 131-145.

2.3.2.6. EVZÂÎ (Ö. 157/774)

Şükrü Özen

Ebû Amr Abdurrahman b. Amr b. Yuhmid el-Evzâî, 88 (707) yılında Ba'lebek'te doğmuş, ailesinin verdiği Abdülaziz ismini Abdurrahman olarak değiştirmiştir. Kökeni hakkında; Yemen veya Sind'den geldiği, mensubu